

ЗАВДАННЯ НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ МОЛОДІ У ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ ВІТЧИЗНЯНИХ ПЕДАГОГІВ КІНЦЯ ХІХ — ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

У статті проаналізовано завдання національно-патріотичного виховання молоді у педагогічній спадщині М. Грушевського, М. Драгоманова, А.Вахнянина, Б. Грінченка, С. Русової. На основі архівних джерел, періодичної преси, монографічних досліджень представлена характеристика шляхів, способів, методів, форм та засобів становлення громадянина-патріота у період кінця ХІХ — початку ХХ століття.

Нове соціальне замовлення вимагає формування у дітей і молоді нових світоглядних ідей, поглядів, переконань, звичок з урахуванням того безцінного спадку, який нагромаджувався українським народом впродовж віків. Ці процеси не можуть відбуватися без детального аналізу нашої національної історії, зокрема й історії педагогіки. Тому творча педагогічна спадщина вітчизняних педагогів, їх думки з приводу національно-патріотичного виховання молоді були актуальними тоді, є актуальними і сьогодні.

В усі часи дослідники намагаються визначити оптимальні шляхи здійснення національного та патріотичного виховання молоді, окреслити умови, за яких буде можливою реалізація цього процесу. Проблеми національного та патріотичного виховання розглядають у своїх працях О. Вишневський [3], В. Кузь, Ю. Руденко, З. Сергійчук [8] та інші.

Метою статті є аналіз поглядів відомих вітчизняних вчених кінця ХІХ-го — початку ХХ-го століття (М. Драгоманова, А. Вахнянина, Б. Грінченка, С. Русової) з огляду їх впливу на національно-патріотичне виховання молоді. Головне завдання статті вбачаємо у визначенні змісту, форм, методів та засобів національно-патріотичного виховання молоді у досліджуваній період та пошуку можливостей задля впровадження цього досвіду у практику вітчизняної освіти.

Життя українського народу (економічне та політичне) на межі ХХ-го століття було доволі складним. Одвічне прагнення українців мати свою державу залишалося мрією. Потрібні були рішучі кроки, кардинальні зміни в економічному та соціальному житті на-

роду. У цей час зростає національна свідомість: багато українців присвячують себе служінню рідному народу. Особливої гостроти набувають питання освіти і культури. Микола Аркас так формулює мету шкільництва у той період: “Для того, щоб селяни знали свої права, заходилися писати книжечки про закони та порядки державні. Щоб між народом була більша освіта, допоминалися, щоб наука в школі була мовою українською — рідною, щоб дитина її розуміла. Заводили школи і для дорослих — такі, де можна було вчитися вечорами та у неділю робітникам та слугам неписьменним, і в них вчили по-українськи” [1, 378]. Антиукраїнській і антинародній діяльності уряду все вагомніше протистоїть народно-демократичний рух і його прихильники, які віддають усі сили боротьбі за національне відродження. Свої надії вони поклали на українську молодь, домагаючись від уряду збільшення кількості українських шкіл, відкриття українського університету, фахових шкіл, організації молодіжних товариств, де мали бути створені умови для навчання і виховання в національному дусі.

Кінець ХІХ-го століття знаменується насамперед створенням львівського товариства ім. Т.Г.Шевченка, яке на початку 1890-х років перетворюється у “Наукове товариство” на взірць європейських Академій Наук. Його очолив професор Львівського університету Михайло Грушевський: “Він жваво і палко почав працювати, і за короткий час поставив це Товариство на таку височінь, що з неї воно своїм світом засяяло по всій Україні і звернуло на себе увагу європейських вчених. Коло Наукового Товариства згуртувалися для праці найвидатніші вчені Галичини та письменники, як от І. Франко, про-

фесори М. Студинський та О. Колесса, Хв. Вовк, В. Гнатюк, І. Верхратський” [1, 381].

Українські освітні та культурні діячі значну увагу зосереджували на питаннях освіти, культури, виховання. Багато ідей того часу є актуальними і сьогодні. Майбутнє України залежало від того, чи зрозуміє молодь місію, яка на неї покладалася. “В сфері освітній і народно-організаційній, — пише у зв’язку з цим М. Грушевський, — дав себе знати незвичайний розвій читалень Просвіти і товариств гімнастичних, так званих “Січей” і “Соколів”, які нечувано зворушили народні маси, розбудили в них бажання знання, освіти, інстинкти організації й солідарності” [5, 515].

Історія культурно-просвітницького і молодіжного руху в Україні тісно пов’язана з іменами вірних її синів і дочок: Лесі Українки, Івана Франка, Івана Огієнка, Софії Русової, Христини Алчевської, Бориса Грінченка, Анатолія Вахнянина та ін.

Національне відродження нашого народу тісно пов’язане з іменем Михайла Драгоманова. Освітня та просвітницька діяльність займала в житті вченого вагомє місце. Проте його багата творча спадщина довгий час замовчувалась.

Фольклорні матеріали М. Драгоманова сприяли виявленню самобутності українського народу, глибокому і детальному вивченню його історії, культури, традицій. Збірки “Исторические песни малорусского народа, с объяснениями Вл. Антоновича и М. Драгоманова (К., 1874–1875)”, “Політичні пісні українського народу XVIII–XIX ст.” та “Нові українські пісні про громадські справи” (Женева, 1881–1883) — це вагомий внесок вченого в етнопедagogіку та педагогічну науку загалом.

Думки вченого про необхідність глибокого знайомства молоді з історією свого народу, про значення гуманітарної освіти, шкідливість догматичності є актуальними і сьогодні: “Вивчення багатой і прекрасной української народної словесності, а особливо політичних пісень, які являють собою поетичну історію українського народу, розказа-

ну ним самим, заставили міцно полюбити цей народ і пережити всіма силами душі всі подробиці українського питання в Росії і Австро-Угорщині. Мені здавалося, що українці, зокрема кияни, повинні зіграти важливу роль у цій справі, але для цього, я думав, необхідно їм побільше політичної освіти: більше знайомства з західноєвропейською політичною наукою, а також з історією і положенням своєї батьківщини і західних слов’ян” [6, 49].

Зв’язки М. Драгоманова з Галичиною носили не тільки освітньо-педагогічний, а й політико-соціальний характер. Про це свідчать його публікації у пресі (“Правда”, “Друг”, “Громада”, “Вольное слово”, “Народ” та інші).

М. Драгоманов завжди виступав за народність школи, за навчання рідною мовою, бо саме через вивчення рідної мови, вказував педагог, діти вчать поважати свій народ, знати свою культуру, шанувати своє минуле, зрештою — впевнено дивитися у майбутнє. Цій проблемі присвячена його праця “Народні школи на Україні” [7, 250].

М. Драгоманов звертає увагу також на роль дитячих та юнацьких організацій у процесі формування особистості. У листі до М. Бучинського (грудень 1872 року) він висловлює думку про те, що товариство “Січ” могло б бути організатором видання різноманітних навчальних і популярних книг у Галичині, використавши для цього кращі існуючі видання, наприклад, німецьке видання з анатомії і гігієни Бака “Тіло чоловіче”, Київське видання з фізичної географії “Дещо про світ божий”. У цьому ж листі автор турбується про підручник рідної мови для українців: “З російської педагогічної літератури читав би дуже потрібним переробити “Родное слово”, випуск 1–2, що було б тим легше, бо автор — Ушинський — сам чернігівець, деякі сказки і пословиці малоруські. Маючи збірники Рудченка, Номиса, Метлинського і т.д., не трудно було б прямо на тій же системі вистачити українську “Рідну мову”, котра справді була б наукою для дітей, що портяться німеччиною і польщиною” [7, 453].

Як історик і етнограф Михайло Драгоманов доводив самобутність української нації, виступав за цілісність етнічної території, об'єднання українських земель, включаючи Галичину, Закарпаття, Буковину. Пропагуючи ідею соборності України, учений ще до еміграції у Женеву виїжджає у ці райони, встановлює зв'язок з місцевою інтелігенцією, особливо тісні контакти налагоджує з галицькою інтелігенцією та молоддю.

Педагогічні погляди Михайла Драгоманова випереджали час. Основне його педагогічне кредо — це інтегральність особистості, відповідна інтегральність педагогічних впливів на неї, недопущення односторонності, шаблонності. Звідси випливають його основні педагогічні переконання:

- опора освіти на народні традиції, етнопедагогіку, оволодіння дітей та молоді національною культурою;

- ознайомлення вихованців з культурними надбаннями інших народів, використання їх для збагачення власної національної культури;

- науковість освіти, її практична спрямованість;

- прагматизм;
- національна і релігійна толерантність, недопущення фанатизму в національних та релігійних почуттях;

- визначальна роль сім'ї у формуванні особистості, особливо її моральних якостей.

Основною метою педагогічної діяльності М. Драгоманов вважав виховання нової людини. Його виховний ідеал був побудований на демократичних, гуманістичних та патріотичних засадах. Саме такі ідеї були основоположними у молодіжному русі початку ХХ-го століття.

Виховні та навчальні проблеми української молоді також завжди перебували у полі зору Анатолія Вахнянина. Хоч діапазон його наукових та філософських інтересів був дещо вужчим, ніж у М. Драгоманова, більше зосередженим на проблемах Галичини і суміжних регіонів, проте його освітня діяльність суттєво впливала на розвиток української суспільної думки, вона не втратила своєї

актуальності й сьогодні, у час становлення української держави.

На суспільно-політичні погляди А. Вахнянина, його громадську діяльність значний вплив мала західноєвропейська культура та греко-католицька церква. У своїй творчості він шукав опори у Т. Шевченка та в історії козацтва. А. Вахнянин активно займався музично-хоровою діяльністю. Заохочуючи молодь до співу, він був впевнений, що спів є дуже добрим засобом для пробудження національної свідомості.

У період, коли А. Вахнянин повернувся з Відня до Львова, відбулася його зустріч з керівниками львівської “Троади” Андрієм Січинським та Корнилом Сушкевичем, під час якої було прийнято рішення про створення просвітньої організації “...для пізнання народу і просвіти його”. Добре розуміючи значення молодіжних організацій у справі національно-духовного відродження, Вахнянин віддав їм чимало зусиль і праці.

У листопаді 1868-го року відбулися установчі збори, які прийняли ухвалу про утворення організації “Просвіта”. Першим головою був обраний А. Вахнянин.

У 1881-му році активісти “Просвіти” утворили ще одну культурно-освітню організацію, що була покликана вирішувати питання українського шкільництва — “Руське педагогічне товариство”. У 1912-му році воно було перейменоване на “Українське педагогічне товариство”, а з 1926-го року — товариство “Рідна школа”.

Глибоко усвідомлюючи ситуацію, що склалася на теренах України у той час, А. Вахнянин так оцінював її: “З розвитком культури зросли і зміцніли національні почуття народів, посилилась свідомість національних прав, виник опір проти насилування цих прав... Націоналізм оживляє нині культурну роботу всіх, а противитися розвоєві націоналізму однаково, що убивати народ, позаяк без плекання язика рідного нидіє і гине душа народу” [15, 68–69].

А. Вахнянин, подібно до М. Драгоманова, наголошував на потребі дотримуватися толерантності у національних стосунках: “Завзятість у боротьбі національ-

ній похожа вже на той фанатизм середньовічний, з яким велися всі війни релігійні. Розуміється само собою, що при тому і економічна та культурна робота полишалася на боці. Про підняття селянства з матеріальної нужди, про збудження охоти до економічного труду та фахову просвіту дбається більше на словах. Національна боротьба обняла уми так сильно, що кожного, хто би не брав у ній чинної участі, називають нині якщо вже не зрадником справи народної, то бодай не патріотом” [15, 70].

У педагогічній діяльності А.Вахнянин на чільне місце ставив формування високих духовних та моральних якостей особистості, розвиток самостійності мислення, виховання естетичної культури. Саме такий погляд на основні засади формування особистості був притаманний діяльності дитячих та молодіжних об'єднань початку ХХ-го століття.

Важливим для А.Вахнянина було здійснення навчального й виховного процесу рідною мовою, він вважав великим недоліком освітньої справи відсутність українських підручників. У 1870-му році А. Вахнянин перекладає українською мовою і видає “Короткий курс географії” Белінгера. Пізніше, у 1884-му році, він сам укладає підручник з географії, який став основним джерелом географічних знань для учнів українських гімназій.

Не можна оминати плідну працю А. Вахнянина на полі українського музикознавства. Він скромно зазначав: “Не мав я ніколи претенсій звати ся музиком, або композитором. Я був і лишив ся слабеньким автодидактом..., що не соромив ся учити ся від людей-музиків...” [2, 8].

Як згадував Ф. Колесса, А. Вахнянин, мабуть, найшвидше з галицьких музик познайомився з М. Лисенком, можливо, ще у 1867 році.

А. Вахнянин, за висловом Любомири Яросевич, “протягом усього свідомого життя “ламав пута” на шляху розвитку національної музичної культури і був першим на багатьох її “фронтах” [18, 8].

Аналізуючи історичні завдання національно-патріотичного виховання молоді, не можна не згадати ще одну непересічну пос-

тать вітчизняної педагогіки — Бориса Грінченка. Долю і недолю шляхетного учительського фаху пізнає і ділить Б. Грінченко разом зі своєю дружиною М. Загірньою, він присвячує цій праці усю свою сумління, усвідомлюючи, що в такий спосіб створює міцний фундамент для національного пробудження. Учений трактує учительську працю як покликання і обов'язок у сквородинському смислі цього слова. У його пізніших повістях знаходимо цілісну картину життя української інтелігенції того часу. Повість “Соняшний промінь” залишиться єдиним у своєму роді величним пам'ятником жертвній праці та високій ідейності того українського вчительства, що розуміло свою працю як необхідну підготовку молодого покоління до національного визволення.

Б. Грінченко працював у багатьох школах, де, як правило, зустрічався з такими проблемами, які не міг вирішити, і залишав через це учительську працю. Проте, завжди ідучи за голосом покликання, він повертається працювати у шкільництво.

Зі своїми учнями, що боялися і учителя, і школи, він починає навчання від забави у “городський м'яч”. Б.Грінченко завжди відстоював принцип гуманізму, категорично відмовляючись від фізичної кари дітей, яка у той час була традиційним атрибутом шкільного життя. Своїх школярів він водив на прогулянки, влаштовував для них ігри й забави, а разом з тим навчав їх дружби й солідарності.

У своїй книзі “Якої нам треба школи” Б. Грінченко писав: “І справді, ми бачимо таку річ, завсігди діти, що вчать ся своєю рідною мовою, розумніші, більше в їх хисту й думкою вони моторніші, ніж ті, кому затуркують голову мовою чужою. З чужомовної науки дитина дуже часто стає якоюсь недотепною, важкою на думку” [4, 6]. Рідна мова, народна мораль, на думку Б. Грінченка, забезпечує формування таких рис майбутнього громадянина, як патріотизм, гуманізм, добропорядність у взаєминах з іншими людьми. У своїх працях Грінченко для означення рідного народу вживає слово “нація”, виражаю-

чи цим бажання бачити українців державною нацією, а не тільки етнічною групою.

Поряд з учительською працею Б. Грінченко займався просвітницькою діяльністю. Він відвідував селян у їхніх хатах, влаштовував читання та обговорення літературних творів. Вихованці школи Б. Грінченка видавали власний журнал “Думка”, в якому друкували свої спостереження, оповідання, описи пригод, вірші.

Школу такого типу сьогодні називаємо “творча школа”. Такою була школа Б. Грінченка вже у 80-х роках позаминулого століття. Навчання такого типу розвивало образне мислення дітей, підвищувало грамотність, формувало самостійність. Учитель розучував з вихованцями українські народні пісні, докладав чимало зусиль для збереження народних звичаїв і традицій. Дружина Грінченка організувала гурток вишивання, аби “...не втратити та не забути народну красу”.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аркас М.М. Історія України-Русі / Вступне слово і комент. В.Г. Сарбея — Факс. вид. — К.: Вища школа, 1990. — 456 с.
2. Вахнянин Наталь. Купало. Опера на 4 дії. Передмова Ю. Ткаченка, І.А. Березинського. — Харків: “Рух”, 1930. — С.8.
3. Вишневський О.І. Теоретичні основи сучасної української педагогіки. — Дрогобич: Коло, 2003. — 528 с.
4. Грінченко Б. Якої нам треба школи. — К., Б.в., 1912. — С.6.
5. Грушевський М. Ілюстрована історія України. — Київ — Львів, 1913. — С.515.
6. Драгоманов М.П. Літературно-публіцистичні праці у 2-х т. — К., 1970. — Т. I. — С.40.
7. Драгоманов М.П. Літературно-публіцистичні праці у 2-х т. — К.: 1970. До М. Бучинського, лист. — Т. 2. — С.453.
8. Кузь В.Г., Руденко Ю.Д., Сергійчук З.О. Основи національного виховання. — Умань, 1993. — 108 с.
9. Русова С. Вибрані педагогічні твори. — Київ: “Освіта”, 1996. — 303 с.
10. Русова С.Ф. Дидактика. — Прага: “Сіяч”, 1925. — С.190.
11. Русова С.Ф. Націоналізація школи // Вільна українська школа, 1917. — №1. — С.7.
12. Русова С.Ф. Нова школа. — К.: “Українська школа”, 1917. — С. 20.
13. Русова С.Ф. Позашкільна освіта і засоби її проведення. — К.: Дзвін. — С.87.
14. Русов Ю. Кілька спогадів про Софію Русову /З нагоди 100-ліття народження 1856–1956 р./ // Визвольний шлях. Суспільно-політичний і науково-літературний місячник. Видає “Українська видавнича спілка”. — Лондон, 1956. — №10.
15. “Руська правда в роках 1891–1894”. — Львів, Б.в., 1895, — С. 68–69.
16. Український Сокіл // Часопис союзу українського сокілства за кордоном. — Прага, Б.в.,1935. — Ч.3/10/, березень.
17. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України / ЦДАВОВУ України, ф. 3889, оп.1, спр.5.
18. Яросевич Любомира. Ознака відродження (“Купало” А. Вахнянина) // Музика, 1991, — Ч.2. — С.8.

Висновки. Вищевикладене дає підстави стверджувати, що через специфічні суспільно-політичні обставини життя України проблема національно-патріотичного виховання завжди була актуальною для прогресивної інтелігенції — науковців, митців, освітян, просвітників, громадських діячів. У їх науково-педагогічному доробку знаходимо цінні відомості, що стосуються способу організації процесу національно-патріотичного виховання; ними презентовані форми та методи такої діяльності виховника; визначено основні суспільні інституції, що були покликані сприяти становленню національної свідомості громадян; узагальнено досвід роботи різних організацій і товариств у досліджуваній період щодо формування свідомого патріота. Вважаємо, що переосмислення історичного досвіду у цій царині може прислужитися справі становлення Української держави у сучасних умовах.